

Kozma Judit

A szociális munka professzionalizációja a jóléti államokban IV. – *Németország és Svédország*

Szociálpedagógia és szociális munka Németországban

A szociális munka területén *a szociális segítség pedagógiai gyökerű formája* gyakorlatilag az egész kontinentális Európában elterjedt. Ennek az egyik ága a szociálpedagógia, amelynek németországi létrejöttéről a közreható társadalmi folyamatokat is figyelembe vevő elemzést olvashatunk magyarul is Wolfgang Müller *Hogyan vált a segítségnyújtás hivatássá?* című művében (1992).

A szociális szakma fejlődése Németországban a XX. század első harmadában

A szociálpedagógia megalapozásában kulcsszerepet játszó reformpedagógiák Pestalozzi különböző munkáit tekintették szellemi előzményüknek. A nevelést nem csupán az iskolához és a nevelőintézetekhez kötötték, hanem lényegesen szélesebb értelemben a társas környezetben zajló fejlődést elősegítő tevékenységnek tekintették. A szociálpedagógia a porosz iskolarendszer és a felekezeti nevelés kritikájából építkezett. Elutasította a korabeli iskolarendszer és nevelés személytelenségét, életidegenségét, merev fegyelmezésre koncentráló attitűdjét, és a gondozásra szoruló növendék lelki szükségleteire való odafigyelést, az individualitás tiszteletben tartását és a növendék és nevelő közötti partneri viszonyt hangsúlyozta (Lorenz 1994; Niemayer 2000). Hermann Nohl – aki elméleti munkásságával és az ifjúságvédelmi hivatalok gondozónői között végzett gyakorlati tevékenységével meghatározó módon járult hozzá a szociálpedagógia professzionalizációjához – a szociálpedagógia feladatának az egyéneken, családokban és közösségekben rejlő önsegítő képesség fejlesztését tekintette. Az új típusú ifjúsági munkát az új állami ifjúsági hivatalok intézményére alapozva kívánta létrehozni. Nohl ismerte Jane Addams chicagói settlementjét, és ennek, valamint Montessori proletárgyerekek számára létrehozott közösségi központjának mintájára kívánt az 1920-as években

ifjúsági közösségi központokat felépíteni, melyek pedagógiai munkával megfelelő feltételeket teremtenének nemcsak az ifjúság, hanem a szülők egészséges fejlődéséhez is (Nohl 2000). A német szociálpedagógia az egyesült államokbeli szociális munkával szemben nem az individualizmus, hanem a kollektívizmus értékrendje alapján alakította ki saját gyakorlatát (Schlieper 2000). Ez, és a konzervatív nevelési hagyományokkal való szembehelyezkedés hozta magával, hogy a német szociálpedagógia aktívan részt vett az állami jóléti intézmények kiépítésében.

A szociálpedagógia és a szociális munka egymáshoz való viszonya már az 1920-as években vita tárgya volt. Hermann Nohl megpróbálta az új pedagógiai ihletésű gondolatrendszert a jóléti gondozás centrumává tenni, ez azonban nem volt reális, mivel a szociálpedagógia ekkor elsősorban az ifjúságvédelmi hivatalok munkatársainak ifjúság gondozását és a nevelőotthoni nevelést jelentette. Ebben a törekvésében szembekerült Alice Salomonnal, aki az első szociális iskolát alapította Berlinben, és aki láthatóan nem szerette volna a „jóléti gondozás tudományát” (saját kifejezése) egyedül a pedagógiából származtatni, sőt az új tudományt elsősorban a társadalomtudományokhoz szándékozott kötni. A pedagógiai szempont még az ifjúsági jóléti munka területén sem tudott abszolút domináns szerepet kivívni a társadalomtudományokkal szemben (Niemayer 2000).

Más értékrend alapján és más tudományos megalapozással, de a német szociális munka a harmincas évekig azonos ütemben fejlődött az észak-amerikaival. A két ország professzionizálódó szociális szolgálatait megalapozó elméleti és módszertani koncepciók között nem volt akkora eltérés, mint esetleg gondolhatnánk az elméleti kiindulópontok különbségét figyelembe véve. A szociális munkában mindig is benne volt a pedagógiai mozzanat, ami az észak-amerikai szociális munkában a negyvenes évekre egy német menekült, Gisella Konopka gondolatrendszerével a „képessé tevés” koncepciójában kristályosodott ki („enabling”, ami később a koncepció egy másik aspektusát kiemelve az „empowerment” fogalmában élt tovább), és tért vissza az európai rekonstrukciós folyamatba. A német szociális munka Siddy Wronsky és munkatársainak közreműködésével a harmincas évek elejére a szociális gondoskodás és a pszichoterápia közötti kapcsolatot is létrehozta (Müller 1992, 120), bár inkább a korabeli pszichoterápiás irányzatok azon formájával, amely erősebben kötődött a

pedagógiához, így alkalmasabb volt a közvetlen pedagógiai gyakorlatba való beépítésre, nevezetesen Adler individuálpeszichológiájával (Niemeyer 2000, 32). Ez az utóbbi kapcsolat egyébként a mai napig meglehetősen erős maradt. Ugyancsak nagy hatással volt az észak-amerikai szociális munkára Walter Friedlander, aki a weimari köztársaság éveit alatt a berlini városi tanács tagjaként meghatározó szerepet játszott a család- és ifjúságvédelmi szolgálatok kialakításában, és nem kevésbé a munkásmozgalom jóléti szolgálatainak fejlődésében, oktatási tevékenységével pedig a szociális munka oktatásában központi jelentőségűvé tette a szociálpolitikát. Kivándorlása után több amerikai egyetemen tanította a szociális szolgálatok fejlesztését (Lorenz 1994, 72).

A weimari köztársaság idején bizonyos tekintetben a német szociális munka még tovább is jutott, mint az észak-amerikai, amennyiben Gertrud Baumer, a szociálmunkás-képzés egyik úttörője, aki később a weimari köztársaság belügyminisztériumának államtitkárhelyettese volt, megfogalmazta, hogy *a szociálpedagógia a szociálpolitika egyik eszköze*. Baumer adta a szociálpedagógia mindeddig legelfogadottabb meghatározását, mely szerint „a szociálpedagógia mindazt magába foglalja, ami a neveléshez tartozik, de nem az iskola és nem is a család” (Baumer 1929; idézi: Rauschenbach, 2000, 243) Baumer szerint a szociálpedagógia kifejezésben a ’szociális’ azt jelenti, hogy a szakmának sajátos társadalmi hivatása van, mely szerint elő kell segítenie a gyermekek iskolai szocializációját a gyermekkorosztály fejlődési szükségleteinek megfelelően, és tekintet nélkül a szülők anyagi és viselkedési sajátosságaira. Ő alkotta meg az egyik legkorábbi, személyes szociális szolgáltatásokkal foglalkozó európai politikai programot. Ebben a szociálpedagógiai intervenciókat három kategóriába sorolta: 1. a család gyermeknevelő gyakorlatának figyelemmel kísérése, korrekciója és szükség esetén helyettesítése, ezzel hozzájárulás ahhoz, hogy „létrejöjjön a feladatoknak és felelősségnek egy újfajta megosztása a család, a társadalom és az állam között”, 2. azon társadalmi problémák strukturális és gazdasági okainak azonosítása és megoldása, melyek hatással vannak a családokra és egyénekre „nevelési funkciójukban”, és 3. segítség nyújtása azoknak a gyermekeknek, akik tanulási vagy fejlődési zavarokkal küzdenek (Baumer 1929; idézi: Lorenz 1994, 94–95). Sajnos ezek a felettebb modern elvek – bár megjelentek a weimari köztársaság 1922-es

gyermekvédelmi törvényében – a nagy gazdasági világválság és fasizmus uralomra jutása miatt csak papíron maradtak. A fasizmus idejének német oktatása és pedagógiája pedig ideológiai szempontból teljes egészében gyanússá tette a szociálpedagógiát a második világháború után. Mindez nyilvánvalóan közrejátszott abban, hogy a szociálpedagógia eredetileg széleskörű és univerzális perspektívája a háborút követően a szűk egyéni kríziskezelésre korlátozódott a Német Szövetségi Köztársaságban. A szociálpedagógia olyasfajta individualizált intervenció megjelölésévé vált, amely kivételes helyzetekhez kötődött, például az óvodai és felzárkóztató neveléshez, a gyermekotthoni munkához és az ifjúsági munkához, ha ezekben valamilyen „szocializációs deficitet” kellett kompenzálni (Lorenz 1994).

A német jóléti állam kiépülése a szociális piacgazdaság koncepciója mentén

A német jóléti állam felépülésének vezérfonalát a „szociális piacgazdaság” koncepciója jelentette, mely a Kereszténydemokrata Párt (CDU) és a Keresztényszocialista Unió (CSU) politikai programjaiban jelent meg közvetlenül a háború befejeződése után. Ezen pártokban nagy szerepe volt a keresztény szakszervezeti aktivistáknak, akik – a katolikus egyház hatását érvényesítő kereszténydemokrata tradíció alapján – az átfogó és szélesedő szociális támogatás, valamint a munkahelyi biztonság feltételrendszerének megteremtését tartották a legfőbb politikai célnak, és egyetértettek Konrad Adenauerrel abban, hogy meg kell tartani a bismarcki társadalombiztosítási rendszert a szociális ellátórendszer központi elemeként. Ezek a körök támogatták a *szubszidiaritás elvének* fenntartását is, ami alapvetően meghatározta a második világháború után a szociális szolgáltató hálózat fejlesztését. Ehhez hozzájárult, hogy a háborús vereség után, a jóformán porig rombolt, minden szempontból nélkülöző ország újjáépítésének idején nagy szerepe volt az egyházak szociális szolgálatainak, ami növelte társadalmi jelntőségüket, megalapozva a szociális szolgáltatási rendszerben elfoglalt központi szerepük megőrzését. Mindazonáltal mind a CDU-ban, mind a CSU-ban elszánt képviselői voltak a neoliberális gondolatnak, melyek az erős piacgazdaságot, továbbá a liberális hagyományban gyökerező individuális kultúra meghonosítását tartották fontosnak. Ez hatékony ellensúlyt jelentett az egyenlőségeszményt vallókkal szemben. A szociális

piacgazdaság koncepciójának szerepe a kollektivista és individualista ideológiai álláspontok közötti egyensúly megteremtése volt, ami egyrészt azt jelentette, hogy a német jóléti államban a szociális jogok biztosításának alapvető jelentőségét sosem vitatták, másrészt viszont domináns maradt a jóléti rendszerben a státuszkülönbségek fenntartása. Az állami társadalombiztosítás így a *korporativizmus* elvén jött létre, a kezdet kezdetétől jelentős különbségekkel ugyanazon rendszeren belül, ami a magánbiztosítás szerepét elhanyagolhatóvá tette. Ugyanakkor a személyes szociális szolgáltatások területén az állami intézményeknek van jóformán marginális szerepe, mivel a szubszidiaritás elve miatt ilyen csak abban az esetben jön létre, ha a magánszféra egyik szereplője sem elégíti ki a felmerült szociális szükségletet. Emiatt Németországban olyan jóléti állam épült ki, mely a történelmi tradíciókon alapult, és középutat képviselt a szociáldemokrata skandináv és a liberális angolszász típus között (Esping-Andersen 1991; Németh 2000; Cseri 2000).

Az 1970-es évek közepétől hatalomra került Szociáldemokraták Párt (SPD) a rendszer alapvető elvein nem változtatott, bár az egalitárius tendenciát erősítette – skandináv minta alapján – az aktív munkarő-piaci beavatkozással, a női egyenjogúság érvényesülését elősegítő politikai döntésekkel, a kiterjedt állami lakásépítő programokkal és a szolgáltatások minimálsztenderdjeinek bevezetésével. Utóbbi azért is igen lényeges volt, mert a nonprofit szervezetek túlsúlya a szolgáltatások területén korábban lehetetlenné tette a szolgáltatások minőségének biztosítását. Ez a politika azonban nem tartott sokáig, mert az 1970-es évek közepétől induló gazdasági recesszió hatására az NSZK a legtöbb európai jóléti államnál korábban kezdte el a szociális kiadások csökkentésének politikáját. Ez a tendencia egészen az 1990-es évek elejéig tartott, amikor a német egyesítés új helyzetet teremtett, és a keleti tartományok felzárkóztatásának szükségessége ismét növelte a jóléti kiadások volumenét. (Cseri 2000, 259)

A személyes szociális szolgáltatások intézményrendszerének jellegzetességei és ezek hatása a szociális szakma státuszára

Az állampolgárok szociális jogainak széles körű elismerése és a jóléti állam intézményrendszerének kiépülése a szociális szakmát a Német Szövetségi

Köztársaság legnagyobb professziójává tette. 1950 és 1990 között a szociális munka/szociálpedagógia az NSZK-ban talán a legdinamikusabban fejlődő szakma volt, mely trend azóta sem változott meg. 1950-ben a felsőfokú végzettségű szociális szakemberek (szociális munkások és szociálpedagógusok) száma kb. 65 000 volt, ami 1990-re 443 000-re növekedett, még hozzá – tekintet nélkül a közben tapasztalt szociálpolitikai és munkaerőpiaci változásokra – stagnálás vagy átmeneti csökkenés nélkül. Ha ehhez hozzávesszük, hogy 1990-ben a szociális szolgáltató szektorban csak a jóléti szövetségek – a Caritas, a Diakónia, a munkásszervezetek jóléti szolgálatai, a Vöröskereszt és a Paritásos Jóléti Szövetség – összesen több mint 750 000 főállású foglalkoztatottat tartottak nyilván, akkor kiderül, hogy a szociális munkakörben foglalkoztatottak száma jóval meghaladta az iskolai tanárok vagy az autóiparban foglalkoztatottak számát, és a szociális szakma a legnagyobb professziót alkotta a német egyesítés előtti Szövetségi Köztársaságban (Rauschenbach 2000, 252).

A szolgáltatások területén a szociális szakemberek legnagyobb munkaadója a két nagy egyház, mely a szociális szolgálatoknak éppúgy több mint felét kínálja, mint a szociális munkahelyeknek, ami az egyházakat a legnagyobb német munkaadóvá teszi. A szociális szolgálatok kisebbik felén a zsidó hitközség, a Vöröskereszt, a szakszervezetek és az alternatív szolgáltatók (Paritätischer Wohlfahrtsverband) osztoznak. A szociális és egészségügyi területen működő nonprofit szervezetek – mivel az állami szolgáltatási kötelezettség végrehajtói, és finanszírozási forrásaik túlnyomó hányadát is a társadalombiztosítási hozzájárulás és az állami szubvenció teszi ki – gyakorlatilag az állam szerves részévé váltak. Magas szintű professzionalizáció és bürokratikus szervezettség jellemzi őket. Ezt a tendenciát – hogy ugyanis egyre kevésbé hasonlítanak a német jóléti szervezetek a hagyományos nonprofit szervezetekre – tovább növelte az 1990-es évek elején a minőségbiztosítási rendszerek bevezetése (lásd részletesen: Cseri 2000, 257–274).

A szociális szolgálatoknak a jóléti szervezetekhez kötöttsége viszont azt jelenti, hogy a szociális munkának nincsen saját – a közvélekedés által egyértelműen a szociális szakmához kötött, és a szakma saját normái szerint felépült – intézményrendszere. A szociális munkásokat alkalmazó szervezetekben nem szociális szakemberek a vezetők. Mindemellett a szolgálatok belső viszonyai sokat megőriztek az eredeti

egyházi szellemből. Ehhez hozzájárul, hogy az egyházi szervezetek az egyház és állam nem teljes szétválasztása miatt messzesemenő jogokkal rendelkeznek (például az alkalmazottak bérének megállapításában, hiszen munkatársaikat nem munkavállalóként, hanem a „szolgáló közösség tagjaiként” alkalmazzák, amibe nincsen beleszólása a szakszervezeteknek), és – különösen a katolikus egyház – beavatkozhatnak az általuk alkalmazott szociális szakemberek magánéletébe is (Kersting és Riege, 1995, 88). Az evangélikus egyház ebből a szempontból liberálisabb, inkább a „kettős igazság” mentén engedi, hogy a szociális szakemberek munkájukon belül tegyék, amit a legjobbnak tartanak, de azért vannak elvárásai munkatársai egyházi aktivitásával kapcsolatban. A zsidó hitközség, a Vöröskereszt, a szakszervezetek és az alternatív szolgáltatók által fenntartott szolgáltatások területén is csak ritkán vannak a szociális munkások/szociálpedagógusok vezetői státuszban, inkább egyfajta kiszolgáló, marginális szerepet töltenek be más jóléti szolgáltatásokhoz – egészségügyhöz, oktatáshoz, társadalombiztosításhoz stb. – kapcsolódva. Ráadásul a szociális szakmának erős konkurrensei vannak a szociális területen, akik gyakran egyetemi végzettséggel nagyobb eséllyel pályáznak a vezető pozíciókra, mint a szociális szakemberek. Ez is utal a szociális szakma hiányos professzionalizációjára (Kersting – Riege 1995, 88–89).

Elmélet, gyakorlat, képzés

A szociális szakembereknek nemcsak vezetőik, hanem tanáraik is más tudományágak képviselői (jogászok, pszichológusok, szociológusok, orvosok, teológusok, filozófusok, pedagógusok, művészek stb.), maguk nem azonosulnak a szociális szakmával, és nem is gyakorolják azt. Ennek egyik fő oka, hogy az egyetemet végzett szociálpedagógusok nem kapnak állami jogosítványt a szociális munka végzésére, a főiskolát végzettek viszont nem kerülhetnek be a képzések tanári karába (Kramer 1998). Emiatt nem számít a szociális professzió teljes státusszal bíró hivatásnak a német rendszerben.

A szociális munka „*hiányos elméleti megalapozása*” a tantervekben is érződik. Az egyes tárgyak közötti integráció tökéletlen, a tantervek gyakorlatilag az egyes

tudományszakoknak megfelelő kurzusok egymás mellé sorolásából állnak össze. Ezt a problémát az utóbbi időkben a projektrendszerű oktatással igyekeznek orvosolni, ami lehetővé teszi a szociális képzések oktatói számára is a terepgyakorlat megszerzését.

A szakmai gyakorlat szűk fókusza – hogy ugyanis elsődlegesen a szocializációs hiányok pótlása jelenti a szakma fő problématerületét – csak lassan tágult az 1970-es években a *szociális munka/szociálpedagógia oktatásának* reformjával, amikor a két képzés paralell oktatási programként bekerült a *felsőfokú szakoktatás* (Fachhochschulen) rendszerébe. A korábbi középfokú szakiskolai majd 'felső szakiskolai' képzés magasabb szintre emelése – miközben nem társult új, sajátosan német tudományos és módszertani eredményekhez – a „képzés és a szakma státuszának és presztizsének emelését”, valamint „a szakmai utánpótlás túlságosan nagy hiányának orvoslását” volt hivatva szolgálni (Thole 2000, 229). Az 1970-es évekig a szociálpedagógiai tevékenységi területeken nagy számban alkalmaztak képzetlen vagy nem szociálpedagógiai képesítéssel rendelkező munkatársakat. A hiányzó szakmaiság köztéma volt szakmai berkekben, de a képzettek száma csak a hatvanas évek vége felé kezdett lassan emelkedni. Ez a trend máig is folytatódik. Például az ifjúság gondozáson (Jugendhilfe) belül – ami az óvodától az ifjúsági munkáig, az intézeti neveléstől a fogyatékkal élő gyermekek napközi gondozásáig, az ifjúsági tanácsadó irodáktól a gyámügyi hivatalokig terjed – 1974 és 1990 között a szakképzettek aránya 72%-ról 80% fölé, a szociálpedagógus képesítéssel rendelkezők aránya 46%-ról 58%-ra emelkedett.

A szociális munka és a szociálpedagógia párhuzamos főiskolai képzésének megindulása után a két oktatási irány erőteljesen közeledett egymáshoz. Miközben az egyes elméletek és módszerek átfolytak egyik képzésből a másikba, lassan eltűnt az eredeti alkalmaztatási különbség is, mely szerint a szociális munkások inkább az állami szociális hivatalokban dolgoztak, míg a szociálpedagógusok inkább terápiás és kreatív szolgáltatásokat nyújtottak főleg napközi gondozást végző és bentlakásos intézményekben. Az 1980-as években a két szakma összefoglaló megnevezéseként új kifejezés született a német szociális szakmában, ez a 'soziale Arbeit', szemben a korábbi – a szociálpedagógia mintájára képzett – 'Sozialarbeit'-tel.

Mindeközben – 1969-ben – *egyetemi pedagógiai képzések* létrehoztak szociálpedagógia specializációs oktatási programokat (együtt például az iskolapedagógia, a gyógypedagógia és a felnőttoktatás specializációs programjaival), és ezzel mindkét szak végzettjei számára megnyílt az út az egyetemi továbbképzés felé (Lorenz 1994, 95). Az oktatásnak ez a fajta kettéosztottsága azonban problémákat is rejtett. Míg a szakfőiskolákon a szociális képzés önálló volt, és a két képzési ág gyakorlatilag összeolvadt, az egyetemen, a magasabb akadémiai szinten a pedagógia szak egyik speciális ágazataként létezett. Ez a helyzet kiélezte a két képzés közötti ellentétet. Annál is inkább, mivel az egyetemi pedagógusképzésekre jelentkezőknek több mint a fele a szociálpedagógia specializációt választja, ami az elhelyezkedésnél a nyolcvanas években már azt jelentette, hogy inkább szociálpedagógusként keresték és alkalmazták őket, semmint diplomás pedagógusokként. Mindez az oktatáson belül is jelentős problémákat okoz. Ugyanis a szociálpedagógia csak részben – és alighanem kisebb részben – hivatkozik a hagyományos pedagógiatudományra, miközben támaszkodik az előzővel semmiféle fedésben nem lévő szűkebb szociálpedagógiai hagyományokra, és ezeken kívül a még ez utóbbtól is megkülönböztetendő – lényegesen nagyobb – szociálismunkás- tudásra. A tudásanyag eme struktúrája már önmagában is megkérdőjelezi a szociálpedagógia akadémiai elhelyezkedését (Rauschenbach 2000, 250).

Miközben a szociális szakmai képzés „felfelé” terjeszkedett, szép számmal jöttek létre a Német Szövetségi Köztársaság szakiskoláin alsóbb szintű képzések is, mint amilyen a gyermek- és gyógypedagógiai gondozók, szociális gondozók és a szociális asszisztensek képzése (Thole 2000, 228).

A szociális munka *klientúráját* máig is mindenekelőtt a szegény népesség alkotja, és a szakma hangadó körei sem gondolják, hogy ki kellene terjeszteni a szakmai gyakorlatot a felsőbb társadalmi rétegekre (Lüssi 1997). Ennek ellenére az 1990-es évektől a szociálpedagógusok körében elterjedt a magánpraxis. Ezt megalapozta, hogy a szociálpedagógusok részt vehetnek gyermekterápiás kiképzésben, és szupervízori képesítést is szerezhettek. Magánpraxist jelent a tereptanári működés is, ami minden szempontból megbecsült része a szociális szakemberek képzésének.

A szakma *kompetenciaterülete* – összefüggésben azzal, hogy az állam messzemenően kielégíti az állampolgárok szociális szükségleteit – nagymértékben kiterjedt az elmúlt évtizedekben. Fejlődő területet jelent a menekültek és vendégmunkások számára létrejött szolgáltatórendszer (Kramer 1998), az idősgondozás (összefüggésben a társadalom elöregedésével), a fogyatékosok gondozása és a közösségi szociális munka, új területet jelentenek a HIV-pozitívok, a drogosok, a bántalmazott nők számára létrejött szolgálatok.

Az ötvenes évektől – nem utolsósorban a képzések Egyesült Államokban végzett vezető tanárainak működése következtében – megjelentek a *szakma klasszikus módszerei*, a case work, a csoportmunka és a közösségszervezés, valamint a szupervízió, melyet a német körülményekhez igazítottak (a német szupervíziós gyakorlatról lásd: Kozma 1996).

A hatvanas évek végéig, ugyanúgy, mint más nyugat-európai országokban, a szociális szakma elsődlegesen a módszerek fejlesztésével foglalkozott, csak a 70-es években, a Szociáldemokrata Párt hatalomra kerülése után vált politikai szempontból aktívabbá. Ekkor szakított a korábbi módszerorientáltsággal, és új elméleti törekvéseivel, melyekkel a szociális problémák társadalmi okaira összpontosított, *társadalomkritikai szerepet* töltött be. Ez alkalom lett volna a szociális szakma professzionális státuszának megerősítésére. A szociális munka átfogó elméleti megalapozása azonban csak hézagosan sikerült, és a nyolcvanas években – a német jóléti államot is elérő konzervatív hullám következtében – ismét az esetkezelési készségek kerültek a középpontba (Kersting – Riege 1995, 86). A szakma szétforgácsolódottságát sem sikerült megszüntetni. Bár történtek erre kísérletek, a szociális professzióknak nem sikerült létrehozniuk nagy, ütöképes szakmai szervezetet.

Peter Lüssi 1992-ben megjelent (magyarul: 1997) reprezentatív tankönyve, mely a szociális munka minden területével mélyrehatóan foglalkozik, és így kiváló tankönyve az esetkezelésnek, a következőket írja a *szociális munka és a szociálpolitika* kapcsolatáról:

„[A szociális munkások] ... adjanak tanácsokat az illetékes politikai szerveknek, foglaljanak állást ötletekkel és javaslatokkal kapcsolatban, és maguk

indítványozzanak és követeljenek újításokat. Emellett szigorú tárgyilagossággal és szakszerűen érveljenek. Pártpolitikai részvétel és csatározás nem való és terméketlen a szociális munkás, mint szociálpolitikai szakértő számára a maga szakmai szerepében. A mi felfogásunk szerint a szociális munka tanában nem kell tárgyalni a szociális munkás e '*szociálpolitikai tevékenységét*' [kiemelés az eredetiben], mert nem a szociális tanácsadáshoz, hanem a szociális munkavégzés peremterületeihez tartozik. Az a szociális munkás, aki közvetlenül nem folyik bele a szociálpolitikába, de kifogástalanul dolgozik egyedi szociális problémák megoldásán, tökéletesen teljesíti a szó szoros értelmében vett szociális munka szakmai feladatát. A szociálpolitikai aktivitás nem szükséges része e feladatnak. A szociális munkavégzés összességét szemlélve persze ezt a fajta társadalmi funkciót is elengedhetetlennek kell minősíteni, és az a szociális munkás, aki nemcsak szociális tanácsadónak, hanem egyúttal általában a szociális munkavégzés képviselőjének is tartja magát, lehetősége szerint mindig a társadalom szociálpolitikai továbbfejlesztésén is munkálkodik" (Lüssi 1997, 110–111).

Lüssi leírása (híven tankönyve reprezentatív jellegéhez) a német szociális munka alapvetően apolitikus főáramának álláspontját tükrözi. E főáram szerint a szociális munkások feladata az *egyéni szociális problémák kezelése*. A mélyebb struktúrális okokkal foglalkozni nem feladatuk. Lüssi – ahogy már könyve címéből is kiderül – a rendszerszemlélet (a funkcionalizmus) alapján építi fel a szociálismunkás-tevékenység vázát. Valóban alapos művéből a rendes német kishivatalnok képe rajzolódik elénk, aki az iskolában tanultak alapján segítségére van a rászorulóknak. „Közvetít a társadalom és az egyének között”, de elsődlegesen „a rendszert működteti”, egyeztet a társadalom és a kliens érdekei között, tán harcol is a szervezetekkel a kliense érdekeinek képviselőjeként, de ezt nem várják el tőle.

Manapság a szociális szakmát a jóléti állam „középvezetői rétegéhez” tartozóként tartják számon, mely alárendelt a menedzsment felső rétegének, amibe a hiányos képzési rendszer miatt nemigen van esélye bekerülni (Kramer 1998). A szociális munkának nincsenek tudományos teljesítményei, hiszen az egyetemi képzések oktatói nem szociális szakemberek, a főiskolákon oktatóknak pedig nem elsődleges feladata a tudományos munka. A tudományos megalapozottság fejlesztésének kísérleteit az

alkalmazók sem támogatják. Az ilyen irányú próbálkozásokat Kramer szerint a következő érveléssel bírálják:

„A szociális munka ’tudományos’ megalapozására tett kísérletek az alkalmazók kritikájával találkozott, akik – a státusszal, fizetéssel és minősítéssel kapcsolatos okokból – elutasították a szociális munkások akadémiai képzésének gondolatát, azzal az indokkal, hogy egy ilyen képzés túl messze vinné őket a szociális munka gyakorlatának realitásától” (Kramer 1998, 29).

Az 1990-es évek új kihívásai

Az 1990-es években a német szociális szolgálatok számára (éppúgy, mint minden más területen) a legfőbb problémát a *német újraegyesítésből* adódó feladatok teljesítése jelentette. Németország keleti felén ideológiai okokból nem tekintették szükségesnek a szociális munkát, bár voltak szociális szolgálatok, és szociális szakembereket is képeztek, de teljesen más képzési rendszerben és tartalommal, mint a Szövetségi Köztársaságban. A szakma tehát a képzés és licensz-rendszer kiterjesztésével volt elfoglalva.

Az 1990-es évek másik jelentős ténye a megújult szociáldemokrácia hatalomra kerülése volt. Az *új baloldali politika* nem változtatta meg a német jóléti rendszer alapfeltevéseit, bár a piaci viszonyok érvényesítésének és a szubszidiaritás elvétől való elfordulásnak jeleként értékelhető a hatékonyságra és versenyképességre tett hangsúly, a minőségbiztosítási rendszer és a szolgáltatások versenyeztetésének politikája, az Európai Unió szolgáltatásokkal kapcsolatos elveinek alkalmazása („a szolgáltatások szabad áramlása”), a szolgáltatók felszabadítása. Ezek csökkentik a nagy jóléti magánszolgáltató szervezetek eddig is gyakran bírált privilégiumait.

A Gerhard Schröder-féle „új közép” (Die Neue Mitte) politikája Blair „harmadik útjának” német változata. A szociálpolitikai döntések ideológiai alapvetései is azonosak: a szociális jogokkal szemben az állampolgári kötelességek hangsúlyozása, a társadalmi igazságosság és az egyenlőség szembeállítása (az esélyegyenlőség nem jelenti a „kimenetek egyenlőségét”), a szociálpolitikai nagyvonalúság és a társadalom

dezintegrációs jelenségei („a közösségi érzés hanyatlása, a szomszédokkal szembeni felelősség hiánya, a növekvő bűnözés és vandalizmus, a működőképtelen igazságszolgáltatás” – idézi Schwarz 1999, 1) összefüggésének feltételezése – melyeket oly jól ismerünk az új jobboldal ideológiai arzenáljából. Ezzel a német jóléti politikában is megjelentek azok az elvek, amelyeket a brit új baloldal esetében már láttunk, nevezetesen az aktív munkaerőpiaci politika, melyet a humán fejlesztés – mobilizáló erőszakot alkalmazó – rendszereivel egészítenek ki. Ez utóbbiban pedig központi szerepet szánunk az esetkezelésnek. Még nem világos, hogy ennek milyen hatása lesz a szociális munka helyzetére a jövőben. Minden esetre új lehetőségeket és kihívásokat jelent a szociális munkásoknak (Lorenz 2001).

Összefoglalás

Megállapíthatjuk, hogy a németországi szociális szakma professzionális státusza gyenge, és elsődlegesen a fenntartó funkció mentén szerveződik.

A jóléti rezsim hatása a szociális munka fejlődésére

A német szociális szakma fejlődési sajátosságai elsődlegesen azzal függnek össze, hogy a második világháború után a jóléti rendszer expanziója Németország nyugati részén egy alapvetően konzervatív érában egy erősen konzervatív korábbi jóléti rendszer továbbfejlesztése volt (Esping-Andresen 1991; Swaan 1988; Jordan 1984, stb.). A „felfelé korrigált korporatív-etatista” típusú rendszer (Esping-Andersen 1991, 125) az állampolgárok szociális jogait nem kérdőjelezte meg, ami a német szociális szakma számára a töretlen expanzió időszakát hozta a második világháború végétől napjainkig. A szubszidiaritás elve és a paternalista jóléti kultúra viszont pontosan kijelölte a szociális professziók helyét, távol a politikai arénától, és közel az egyházak tradicionális karitatív tevékenységéhez, ami az egyik fő oka a szakmai státusz gyengeségének. A másik ok, hogy a második világháború után a német szociális szakma nem nyúlt vissza a szociális professzióknak a weimari köztársaságban kifejlődött modern értelmezéséhez, mely a szociális munkát/szociálpedagógiát az állami szolgálatokhoz kötötte, a szociálpolitika működési terében helyezte el, és a

humanista értékrend bázisán fejlesztette. Ezt a hagyományt azonban szinte eltörölte a szociális szakembereknek a náci uralom alatt betöltött szerepe. Ez a két tényező határozta meg a szakmának a jóléti állam kiépülésének idején indult fejlődési irányait.

A német szociális szakma – ugyanúgy, mint a többi nyugat-európai ország szociális szakmái – jelentős fejlődésen ment keresztül a második világháború után a jóléti állam intézményrendszerének kialakulásával. A professzió létszáma több mint hét és félszeresére nőtt 1950 és 1990 között. Ezzel együttjárt a kompetenciaterület bővülése. A felmerült szociális problémák (a hagyományos ifjúsági és otthon nyújtó szolgálatokban végzett munkán túl, a menekültek és vendégmunkások beilleszkedésének elősegítése, az idős- és fogyatékosgondozás, a közösség szervezése, a HIV-fertőzöttekkel és dependenciaproblémákkal küzdők gondozása, és így tovább) jó részének megoldására a közvélekedés és a finanszírozó a szociális szolgálatokat tekintette a kezelés intézményi feltételének, és a szolgáltatási spektrumban az 1970-es évektől megjelentek a preventív munkaformák is.

A professzionális státusz jellegzetességei

Az intézményrendszert azonban nem a szociális szakma kontrollálja, és az nem a professzió normái szerint épült fel. A szoros értelemben vett szociális munka saját intézményrendszerét az állami szolgálatok alkotják, melyek a rendszer szubszidiáris jellege miatt nem játszanak főszerepet a szolgáltatások területén. A nem állami szociális szervezeteknek – melyek a szociális szolgálatok és a szociális álláshelyek zömét biztosítják – viszont más a „gazdája”. Ezek a nagy jóléti nonprofit szervezetekhez, elsősorban az egyházakhoz tartoznak.

A szociális szakma oktatásának csak részben és felemásan épült fel a teljes akadémiai spektruma. A szakfőiskolák rendszerének létrejöttével a szociális képzés ugyan bekerült a felsőoktatásba, az egyetemi szint viszont a pedagógusképzéshez kapcsolódik. Így a szociális szakembereknek nemcsak vezetőik, hanem tanáraik sem szociális szakemberek. Ez kihat a szakma tudományos teljesítményének alacsony színvonalára is. Így miközben a szolgáltatások és a szociális képző iskolák általában magas minőségűek, szemléletükben konzervatívok, inkább a módszertani tökélyre törekcsenek, és megmaradnak a szűken vett esetkezelés keretei között. A szociális

munkában mindezek mellett ma már nagy hangsúlyt tesznek a szolgáltatások preventív lehetőségeire is, ami az oktatásban megjelenő tudásanyag széles spektrumában is megjelenik.

Szakmai szervezetet a német szociális szakemberek a legutóbbi időkig nem tudtak felépíteni, ami miatt szakmapolitikáról sem beszélhetünk. A szociális szakmát érintő fejlesztéseket mindeztáig túlnyomórészt a szakmán kívüli intenciók irányították.

A szociális munka értelmezése

A szociális munka értelmezésében elsődlegesen a fenntartó funkció dominál. Nem mintha a német szakemberek választanának a kínálkozó értelmezési lehetőségek közül, hanem mivel a szociális munkások alárendeltek, munkájuk politikai jelentőségét nemigen tematizálják. Az apolitikus attitűdöt megalapozza egyébként a német rendszer azon sajátossága is, hogy a szociális jogokat az állam széles körűen – bár a társadalmi különbségeket fenntartva – biztosítja.

A szociális munka fejlődése Svédországban

A skandináv, és ezen belül a svéd jóléti rendszert baloldali nézőpontból és a szociális munka értékalapjának szempontjából nehéz nem idealizálni. Ugyanis a jóléti államok közül a skandináv jóléti rendszer teljesítette és őrizte meg a beveridge-i elveket a legteljesebben. Az idealizálásnak talán elejét veheti, ha rámutatunk, hogy a svéd jóléti rendszer felépülésének társadalomtörténeti gyökerei nagymértékben eltérnek mind a nyugat-európai országok, mind az USA jóléti rendszerének felépülését meghatározó társadalmi keretektől.

A svéd jóléti rendszer felépülésének társadalomtörténeti gyökerei

Mindenekelőtt Svédország az 1960-as évekig *társadalmi szempontból lényegesen homogénebb* volt, mint a nyugat-európai társadalmak. A gazdaságban a második

világháborúig a kis munkaintenzív családi farmgazdaságok játszották a domináns szerepet. Az ipari társadalom kialakulása sem változtatta meg ezt a fajta homogenitást. Annál is inkább, mivel a svéd iparfejlődés megkésettisége miatt a munkásság túlnyomó részét a képzett kisipari dolgozó réteg alkotta. Ez utóbbi jelentette a szakszervezetekkel már a kezdet kezdetétől összefonódott szociáldemokrácia társadalmi bázisát. A második világháború után a munkásság mellett az ország lakosságának másik nagy osztályát a szintén jól szervezett farmerek jelentették, ami egyedülálló lehetőséget teremtett az osztályszövetség létrehozására. Ez az osztályszövetség jelentette az átfogó, szolidaritáson alapuló jóléti rendszer kialakításának társadalmi bázisát (Esping-Andersen 1991; Meidner 1991).

A másik jellegzetesség, hogy Svédország története folyamán mindig kis népsűrűséggel bírt, ezért *erős központi hatalom nem tudott kifejlődni*, a helyi önkormányzatok az elmúlt évszázadokban mindig messzemenő függetlenséggel intézték ügyeiket. A helyi közösségek a XIX. század közepe előtt az egyházközségekben öltöttek intézményes formát. Ezek több olyan közösségi funkciót láttak el, mely ma a szociális szolgálatok feladatkörébe tartozik. Ilyen volt a szegények, idősek és betegek gondozása, az alkoholizmus elleni küzdelem, a gyermeknevelési problémák és a helyi közösségben felmerülő konfliktusok megoldásában való segédkezés. A helyi közösségek jelentőségét tovább növelte, hogy a XIX. század közepén új helyi önkormányzati rendszer jött létre, melynek kizárólagos kötelessége volt a közösségi jóléti gondoskodás. Ezért Svédországban nem volt olyan erős hagyománya a jótékonyági szervezeteknek, mint a nyugati társadalmakban. Az elmúlt száz évben a szakszervezetek, az alkoholizmus csökkentésére létrejött civil szervezetek és más mozgalmak elsősorban azzal játszottak jelentős szerepet a jóléti rendszer fejlődésében, hogy a felmerülő szükségletek jelzésével formálták a helyi szociálpolitikát. Az utóbbi időkben ezt a szerepet nagy részben átvették a jóléti ellátásra szorulóknak – fogyatékkal élők, bevándorlók és más kisebbségi csoportok – önszolgáltató és érdekvédelmi szervezetei. Magában az ellátásban azonban a civil szervezetek mindezekig lényegében marginális (bár az 1980-as évektől valamelyest növekvő) szerepet játszottak a közületi szektor mellett. (Öberg 1998; Socialstyrelsen 1988)

A kormány által finanszírozott jóléti politika iránti szükséglet az ipari társadalom kialakulásával a XIX. század végén kapott hangot. A svéd szociális ellátások történetét az 1880-as évekig vezetik vissza, ekkor születtek az első munkásvédő törvények. A két korai példa ezekre az 1889-es ipari biztonsági törvény és az 1918-ban létrehozott nyugdíjrendszer. Az 1930-as években kezdődött a szociális ellátások történetének második korszaka. Az *1932-ben hatalomra kerülő Szociáldemokrata Párt* az osztályszolidaritás és egyenlőség jegyében magasabb ellátásokat vezetett be, lakhatási támogatással segítette a gyermekes családokat, és megváltoztatta a jövedelemigazoláshoz kötött juttatások megalázó hozzájárulási feltételeit. Ezek az intézkedések – éppúgy, mint más nyugat-európai országokban – még nem jelentették a modern jóléti állam intézményrendszerének kialakulását. A jóléti rendszer a második világháború után a széles körű társadalombiztosítás és a szociális szolgáltatások létrehozásával valamint az oktatási rendszer átalakításával nyerte el mai formáját (Öberg 1998; Vadász 2000, 259; Socialtyrelsen 1988). De ki kell emelnünk, hogy a szocialista jóléti politika alapelvei Svédországban már az 1930-as években megjelentek a kormánypolitikában.

A *jóléti kultúra* alapvető jellemzője a kollektívizmusban gyökerező paternalizmus, melynek széles körű elfogadottsága kiemelkedő sajátossága a svéd társadalomnak. Ennek gyökerei az uralkodó valláshoz, a lutheránus protestantizmushoz nyúlnak vissza. A lutheránizmus az Isten előtti egyenlőséget és a közösség iránti kötelezettségek teljesítésének jelentőségét hirdeti. Ennek megfelelően bármely személy vagy testület a rá kirótt feladat jó ellátásából nyeri vezetői szerepének legitimitását. A helyi közösségeknek éppúgy, mint a nagy közösségnek eszerint megvan a „gazdája”, akinek kötelességei vannak a közösséggel szemben. A helyi közösségek képviselőitében fellépő egyházközségnek, majd a helyi önkormányzatoknak így módon gondoskodnia kell a közösség minden tagjáról. A harmincas években a szociáldemokrata politikai célkitűzések legitimálásában egy tipikusan paternalista hasonlat játszott központi szerepet. Eszerint a jó társadalomnak a „jó családhoz” kell hasonlónak lennie, amelyet a demokrácia, a szolidaritás, az egyenlőség és az egység (közösségi érzület) jellemez. Ezzel a jelszóval nyerték meg a választásokat az 1932-ben a szociáldemokraták, hogy azután a mai napig – kisebb megszakítással – kormányon maradjanak (Öberg 1998). A második világháború utáni

jóléti rendszert megalapozó ideológia tehát alapvetően kollektivista volt. Az individualista értékrend – az ellátásoknak az individuális szükségletekhez való igazításának célul tűzésével – csak lassan került be a jóléti ellátásokat formáló ideológiák közé. Az univerzális alapnyugdíj keresetarányos, befizetésekhez kötött ellátássá változtatása például heves vitákat váltott ki a belpolitikában az 1950-es évek közepén, és végül csak egyetlen szavazattöbbséggel fogadták el 1958-ban. A következő évtizedekben egy olyan rendszer alakult ki, amely egyrészt minden állampolgár számára állampolgári jogon biztosította a jó minőségű és igen kiterjedt szociális szolgáltatásokhoz való hozzájutást, ezek fejlesztését a szolidaritás és egyenlőség céljához, valamint a felmerülő szükségletek felméréséhez kötötte, másrészt lehetővé tette a magasabb jövedelmekhez kötődő nagyobb elvárások teljesülését ugyanazon állami rendszeren belül. A rendszer tehát a különbözőségeket korlátozott elismerése mellett „felfelé” egyenlősített, mindenki számára azonosan magas színvonalú szolgáltatások igénybe vételét tette lehetővé (Esping-Andersen 1991, 125).

A svéd politikai kultúrának alapvető sajátossága a *kompromisszumkészség és a konszenzusra való törekvés*. Emögött az a feltételezés húzódik meg, hogy az érdekütközések problémákká konvertálhatók, melyeket a kölcsönös előnyök biztosításával, kollektív döntéshozási mechanizmusokkal meg lehet oldani. Ez a feltételezés alapozta meg a gazdasági és szociális célok összeegyeztetésére irányuló törekvéseket, a döntéshozás korporatív mechanizmusainak létrehozását, a munkaerő-piaci konfliktusok kezelését és a bármiféle egyenlőtlenség elleni harcot (Nyilas 1995, 64–66).

A fentiek alapján széleskörű elfogadottsággal bír, hogy az állam feladata az „*erős társadalom*” megteremtése. Ennek értelmében az állam hivatása minden állampolgár maximális jólétének biiztosítása a rendkívül széleskörű állami újraelosztással és a magas adókból finanszírozott kiterjedt univerzális szociális szolgálatok fenntartásával. A társadalmi problémák kezelésében ugyanakkor kitüntetett szerepe van a szakértelemnek, mely e problémák racionális vizsgálatával, a megoldási lehetőségek kidolgozásával alapozza meg az adminisztratív, a közszolgálati intézmények fejlesztésével történő megoldását (Nyilas 1995).

A svéd jóléti állam fejlődése a második világháború után

A Szociáldemokrata Párt 1944-ben kidogozott kompromisszumos programjában szakított a régi szocialista terminológiával: a kizsákmányolás megszüntetése helyett a teljes foglalkoztatottság megvalósítását határozták meg fő célként, továbbá a tőkésekkel való kompromisszum érdekében – a magas szintű újraelosztás és a munkavállalók jogait biztosító szabályozás elfogadásáért – lemondott az államosításokról. Ezzel teremtette meg a tetemes szociális kiadásokhoz szükséges forrásokat. Politikai alaptételként kezelték, hogy a magas színvonalú szociális ellátások a termelés fejlődésének előfeltételét jelentik. A párt gazdasági programja a teljes foglalkoztatottság mellett az állami tervezést, az igazságos elosztást, a magasabb életszínvonalat, valamint a gazdaság hatékonyabb és demokratikusabb átalakítását tűzte ki célul. Egymást követték a jóléti terület egyes rendszereit – a társadalombiztosítást, az oktatást, a családi ellátásokat, a szociális szolgálatokat és az egészségügyi ellátást – érintő törvények. 1965-re a szociális kiadások elérték az állami költségvetés csaknem harminc százalékát (Vadász 2000). Ahogy az önkormányzatok egyre nagyobb szolgáltatási felelősséget kaptak, úgy növekedett a szociális munkások száma. A szociális munka a szociális szolgálatok fejlődéséhez biztosította a szükséges szakértelmet (Öberg 1998).

A svéd jóléti államnak általában három sajátosságát tekintik a többi jóléti rezsimtől alapvetően eltérőnek: 1. az állami jóléti gondoskodás átfogó jellegű, a szociálpolitika által kielégített emberi szükségletek köre tágabb, mint máshol; 2. a jóléti ellátásokat nagymértékben intézményesítették és integrálták az állampolgári jogokba; 3. a szociálpolitika intézményes jellege erősítette a szolidaritást és a rendszer univerzalitását. (Nyilas 1995, 67). Az 1960-as évek végéig mindazonáltal a skandináv szociáldemokrata jóléti modell nem volt radikálisan különböző a többi jóléti államban, például a Németországban vagy Hollandiában létrejöttől. Csak az aktív munkaerő-piaci politika, a szociális szolgáltatások expanziója és a női egyenjogúság elérése az 1970-es és 1980-as években jelentett egy a többitől valóban különböző, sajátosan skandináv, vagy még inkább svéd jóléti modellt. Ez a váltás hozzáadódott a szociáldemokrata jóléti állam klasszikus elveihez, melyek egyrészt az

egyenlőségeszme, a növekedés és a teljes foglalkoztatás harmonizációját, másrészt a foglalkoztatás optimalizálását és a jóléti függés minimalizálását ígérték (Esping-Andersen 1994, 46).

Miközben a svéd jóléti rendszer tervezői kiterjedt szociális szolgálatokat hoztak létre, a segélyezésnek marginális szerepet szántak a teljes foglalkoztatás elérését célzó munkaerő-piaci beavatkozás mellett. A rendszer azon az előfeltevésen alapult, hogy ha minden munkaképes ember dolgozik, akkor segélyekre nincsen szükség. A teljes foglalkoztatást a közszféra szolgáltatói munkahelyeinek felduzzasztásával érték el. A közszféra – nem számítva az állami működtetésű infrastruktúra munkahelyeit – ma is a foglalkoztatottak 30%-át alkalmazza, ami kiemelkedően magas, összehasonlítva más országokkal. Ráadásul ez a terület lehetővé tette a nők munkaerő-piaci helyzetének kiegyensúlyozását és ezzel a szociáldemokrata politika egyik prioritásának, a nemek közötti egyenlőségnek a kiteljesítését. A közszféra álláshelyei kétszeresen is segítették a nők munkaerő-piaci helyzetének javítását: egyrészt munkahelyeket kínáltak, másrészt gondozási helyeket a gyermekeknek, hogy az anyák munkába tudjanak állni. A közszolgálati álláshelyek betöltői túlnyomórészt nők, mivel a nagyvonalú gyermekgondozási és ápolási szabadságok rugalmasabb foglalkoztatási körülményeket kívánnak meg, amit a termelőüzemek nem tudnak biztosítani. Nyilvánvalóan ez nem ellentmondásmentes helyzet, ugyanis egyfajta „nemi gettó” kialakulásához vezetett, ahol a közszolgálat inkább a nőknek, míg a termelő üzemek inkább a férfiaknak kínálnak álláshelyeket. Tény viszont, hogy a közszolgálati munkahelyekhez is magas jövedelmek kapcsolódnak, annak ellenére, hogy nagyrészt képzetlen munkaerőt foglalkoztatnak, ami egyfajta alulfoglalkoztatottságot jelent (Esping-Andersen 1994). Ez viszont – szemben az USA és Nagy Britannia példájával – a magas jövedelmek miatt nem jelenti a dolgozó szegények rétegének kialakulását. Az ezredfordulónak a jóléti szolgáltatások fejlesztésével kapcsolatos tervei igyekeznek a szociális szolgáltatások férfi alkalmazottainak számát növelni, ahogy a különböző etnikai rétegek képviselőinek arányát is kedvezőbbé szeretnék változtatni (Socialstyrelsen 1999).

A skandináv jóléti modell a *liberális individualista és a kollektivistá szocialista értékrend hatékony egyensúlyát* teremtette meg. A kollektivistá és individualista

értékrend közötti egyensúly megtalálása annál is inkább fontos, mivel e kettő alapozta meg a jóléti állammal kapcsolatos jobb-, illetve baloldali érvrendszereket. A baloldal az individualizmus, a jobboldal pedig a kollektívizmus korlátai felől fogalmazta meg álláspontját. Az individualizmus korlátait az jelenti, hogy „az egyén csak bizonyos feltételek teljesülése esetén kapja meg a szabad piacon való választás lehetőségét, és gyakorolhatja demokratikus állampolgári jogait és kötelességeit” (Glennster 1991, 104), ezeknek a feltételeknek a megteremtése viszont állami beavatkozást követel. A kollektívizmus korlátait az állami utasításos gazdaság határainak megfelelő – a gazdaság hatékony működését lehetővé tevő – meghúzásának nehézségei; a szociális ellátások fonák ösztönző hatásai, valamint a közületi szektor szervezeteinek pazarló, bürokratikus és nem hatékony működése jelenti (ibid.). Az 1980-as évekig a svéd jóléti rendszer hatékony ellenpélda volt mindezen kritikák ellen.

Az individualizmus korlátainak figyelembevételét jelentette a svéd rendszerben egyrészt az önkéntesség elve a szociális szolgálatok igénybevételénél: a szociális szolgálatok igénybevétele jog, nem kötelesség; másrészt a magas színvonalú szociális szolgálatok az individuális autonómia előfeltételeit biztosítják az állampolgárok számára: lehetővé teszik a valamilyen speciális szükséglettel bírók (idősek, fogyatékkal élők) önálló életvitelét, a családi gondozásnak való kiszolgáltatottságuk csökkentését. A családi gondozási terhek átvállalásával ugyanakkor a svéd jóléti rendszer lehetővé teszi a nők számára a munkavállalást és a maximális egyenlőséget a munkaerőpiacon. A teljes foglalkoztatottság fenntartása viszont elejét veszi a jóléti függés kialakulásának, ami a munkavállalók önállóságát erősíti. A svéd jóléti rendszer mindemellett társadalmasítja a gyermekek felnevelésének költségeit az ingyenes iskoláztatással és napközbeni ellátással. Minden állampolgárnak az egészségmegőrzésre is kiterjedő magas színvonalú egészségügyi ellátást nyújt. Mindebből következik, hogy a svéd jóléti rendszer alapvetően preventív irányultságú.

A teljes foglalkoztatottság fenntartása miatt a magas szintű szociális ellátások egyáltalában nem jelentettek ellenősztönzót a munkavégzéssel szemben. A közszolgálati intézményrendszer fejlesztéséhez szükséges rendkívül magas szociális kiadások az 1990-es évek közepéig finanszírozhatók voltak, és a kiterjedt újraelosztás fenntartásához szükséges társadalmi konszenzus is elérhető volt a kialakított

érdekegyeztetési eljárásokkal. A svéd jóléti állam problémái nem elsősorban a kollektivitás határaiból, hanem a társadalomszerkezet és a világgazdasági helyzet átalakulásából erednek (Esping-Andersen 1994).

A szociális munka értékalapjának intézményesülése a svéd jóléti rendszerben

Svédországban a szociális munka XIX. századi születése óta elsősorban az önkormányzati szolgálatokhoz kötődik. Az első szociális munkásoknak is az *önkormányzatok* alkalmazottait tekintik a XIX. század közepétől. A szociális ügyek szabályozására létrejött törvények a XX. században rendkívüli mértékben kiterjesztették az önkormányzatok szolgáltatási felelősségét. A szociális szolgálatok professzionalizációjának alapját az önkormányzatok számának radikális csökkentése tette lehetővé az 1950-es években. A korábbi, gyakran egyszemélyes önkormányzati hivatalok alkalmazottai a közösség minden ügyével foglalkoztak, legtöbbször könyvelői szakértelemmel rendelkeztek. A nagyobb létszámú hivatalokban már lehetőség volt specializált szakemberek, köztük szociális munkások alkalmazására (Öberg 1998).

Az önkormányzatok messzemenő autonómiával bírnak a helyi szociálpolitika formálásában, a kormányhivataloktól tulajdonképpen csak direktívákat kapnak. Például a törvények általában előírják, hogy a helyi szociális szolgálatoknak biztosítaniuk kell minden állampolgár számára a „megfelelő megélhetéshez szükséges” forrásokat, de ennek mértékét a helyiek határozhatják meg (Socialstyrelsen 1988). A szociális munkásoknak más szempontból is komoly mérlegelési jogkörük van. A személyes szociális szolgálatok – az idős- és fogyatékosgondozás, a családsegítés, a gyermekjólét – a szociális munka exkluzív terepének számítanak, a szociális munkásoknak a törvények előírják a helyi szükségletek vizsgálatát, és a szolgáltatások ennek megfelelő fejlesztését.

Az 1950-es és 1960-as évek az optimizmus és a növekedés időszak volt. A hetvenes években a szociális munka – hasonlóan a nyugat-európai országok szakmáihoz – erőteljesen átpolitizálódott. Ennek elsődleges oka a megoldatlan szociális problémák tudatosulása volt (Nygren 1998). A hatvanas évek végének társadalmi feszültségei a

munka és tőke békéjét is megkérdőjelezték, a göteborgi kikötőmunkások sztrájkja és a Kiruna körüli ércmezők bányászainak közel két hónapig tartó munkabeszüntetése, mely ráadásul osztályharcos jelszavakkal zajlott le, komoly társadalmi feszültségeket jelzett, és kihívást jelentett a svéd szociális partnerséggel szemben (Vadász 2000, 259). A hatvanas évek végének világmozgalmai is elérték a svéd fiatal értelmiségieket. Ezért a hetvenes évek egyrészt a nőkkel – a női egyenjogúság valóra váltása érdekében – kötött „második kompromisszum” jegyében (Nyilas 1995, 66), másrészt egy radikálisan új szociális törvény kidolgozásával teltek. Az új törvény alapelveinek megfogalmazásában jelentős szerepet játszott, hogy a jóléti szolgáltatásokat a felhasználók is kritikával illették. Az ügyfelek, szülők és páciensek hiányolták a választási és beleszólási lehetőséget, bírálták a szolgálatok bürokratikus, az egyéni igényeket, individuális eltéréseket figyelmen kívül hagyó működését (Nyilas 1995, 69).

Az 1982-es szociális szolgálatok törvénye a szolgáltatások igénybevételét illetően az önkéntesség elvén alapult. Az egyéni szükségletekhez igazodás érdekében előírta a szolgáltatási tervnek a kliensekkel együtt történő kidolgozását. Míg a korábbi törvények inkább a már kialakult problémák megoldásában írták elő a szociális szolgálatok közreműködését, az 1982-es törvény központi célként a prevenciót és a társadalmi környezet minőségének általános javítását. A törvény a szociális szolgálatok céljait a következőkben határozza meg:

- anyagi és szociális biztonság,
- az életkörülmények egyenlősége,
- a társadalmi életben való aktív részvétel.

Ezekben a célokban felismerhetjük a szocialista jóléti politika alapelvét: a jóléti szolgáltatásoknak olyan mértékben kell kielégíteniük minden állampolgár szükségleteit, ami lehetővé teszi a megfelelő megélhetést és a demokratikus részvételt (Ferge 2000, 265). A törvényhez fűzött szemléleti alapelvek között pedig a szociális munka értékalapjának előírásait fedeztethetjük fel. Ezek szerint a tervezés során és a szolgáltatások felépítésénél a következő *szemléleti alapelveket* kell a helyi önkormányzatoknak követniük:

- *A holisztikus megközelítés* elve alapján a szociális munkásoknak az egyének problémáit teljes összefüggésrendszerükben kell vizsgálniuk, egyrészt a társadalmi környezet összefüggésrendszerén, másrészt az egyén életútján belül.
- *A normalizáció elve* szerint a szociális szolgálatoknak abban kell segíteniük az egyéneket, hogy a lehető legteljesebb mértékben normális életet élhessenek. Az idős és/vagy fogyatékkal élő személyeknek meg kell adni a lehetőséget és – ahol ez szükséges – a segítséget ahhoz, hogy saját otthonukban független életet éljenek. Ez megkívánja a szolgálatoktól a közlekedési, házi gondozási és sürgősségi szolgálat biztosítását.
- *A folyamatosság* követelménye különösen a családokkal és az egyedülállókkal folytatott szociális munkára és az otthont nyújtó gondoskodásra vonatkozik. Specifikusan a rutintalálkozások során – amennyire csak lehetséges – a klienssel mindig ugyanannak a személynek kell foglalkoznia. Például az időszakos kórházba kerülés nem jelentheti azt, hogy a kliens elveszíti a kapcsolatot azzal a szociális munkással, aki addig foglalkozott az esettel.
- *A rugalmasság elve* azt jelenti, hogy a szolgáltatásokat és a gondoskodási formákat mindig a kliens helyzetének és szükségleteinek megfelelően kell alkalmazni. A szociális munkásnak és a kliensnek együtt kell törekednie arra, hogy az adott helyzetben gyökerező problémára a legjobb megoldást találják.
- *A lokális fókusz elve* mögött az a gondolat munkál, hogy az emberek problémái közeli kapcsolatban vannak a helyi – családi és munkahelyi – környezet sajátosságaival. A szociális munkát ezért a szolgáltatás felhasználójának környezetében kell végezni. Az otthont nyújtó ellátásokat is – amennyire lehetséges – az igénybe vevő lakóhelyén kell megszervezni. Ha intézményben kell töltenie a kliensnek egy bizonyos időt, ennek közel kell lennie az otthonához, hogy fenn tudja tartani a kapcsolatot a családjával, a barátaival, a szervezetekkel, és így tovább. Ettől az elvtől azonban el lehet térni annak érdekében, hogy érvényesüljön a kliens ugyancsak fontos joga a számára tetsző kezelés megválasztására. A választás jogát Svédország legmagasabb állami bírósága, a Legfelsőbb Állami Bíróság szavatolja.

A szociális szolgáltatások törvénye úgynevezett „kerettörvény”, amennyiben az illetékes hivataloknak inkább célokat határoz meg, semmint konkrét eljárásokat. Részletekbe csak akkor bocsátkozik, ha az állampolgárok jogait érintő ügyekről van szó. A törvényes keretek között az önkormányzatok megítélésére van bízva, hogy miképp építik fel saját ellátási területük szolgáltatási rendszerét. Így a helyi tanácsstagok feladata a törvény intencióinak interpretációja és konkrét megvalósítása. A törvény nem írja elő, hogy milyen szolgáltatáshoz van joga a rászorulóknak, mindössze annyit ír, hogy az emberek jogosultak a segítségre, ha szükségleteiket más módon nem tudják kielégíteni. A törvény azt sem írja elő, hogy milyen szolgáltatásokat kell létrehozni, csak a szükségleteknek való megfelelést teszi kötelezővé. A segítség jelentheti a pénzsegélyt, a házi segítségnyújtást, az ingyenes vagy támogatott közlekedést, a gyermekek napközbeni gondozását és a tanórán kívüli rekreációs foglalkozások megszervezését, a gyermekvédelmi gondoskodást, az alkohol- és droggfüggők kezelő központjait, és így tovább. A szolgáltatáshoz való hozzájutás a kliens szükségleteinek a felmérésén alapul. Például a gyerekek nem általában jogosultak a bölcsődei gondoskodásra, kivéve, ha fizikai, mentális vagy más ok miatt speciális támogatásra szorulnak, ebben az esetben ugyanis joguk van a speciális gondoskodásra és a bölcsődei elhelyezésre. Segítséget nemcsak a legszorítóbb szükség esetén kell nyújtani, hanem a kliens saját erőforrásainak kiegészítéséül is. A felhasználónak – ha bármilyen szolgáltatással nem elégedett – joga van panaszt tenni az adminisztratív bíróságnál (Socialstyrelsen 1988, 24–25).

A törvényt azért ismertettem ilyen hosszan, mivel kiderül belőle, hogy a szociális munka és az önkormányzatok szociális szolgálatai gyakorlatilag rokon értelmű fogalmak a svéd jóléti rendszerben. A szociális munkások dolga a helyi közösségeket szolgáló szociális szolgáltatások működtetése. Ők azok, akik a szolgáltatások felhasználóival együtt feltárják a szükségleteket, akik a klienssel való partneri viszonyban létrehozzák a szolgáltatási tervet, melynek egy részét saját maguk, más részét pedig a szociális szolgálatok más munkásai (például nővérek, házi gondozók stb.) fogják megvalósítani. Ha a szociális munkások új problémákkal s ennek megfelelően új szolgáltatási szükségletekkel találkoznak, akkor a problémákat

megvizsgálják, a kutatások eredményeit a kormány tudomására hozzák, aminek eredményeképpen forrásokat kapnak új szolgáltatások létrehozásához.

A második világháború utáni húsz évben az önkormányzatok szolgáltatási felelősségének kiterjedésével együtt jelentősen nőtt a *szociális munka kompetenciaterülete*. Az önkormányzatok szolgáltatási hálózatot hoztak létre a nagy számú bevándorló letelepedésének elősegítésére, majd a hetvenes években ezeket a szolgáltatásokat továbbfejlesztették a politikai menedékjogot kérők megszorodásából származó problémák megoldására. A bevándorlók és menedékesek letelepedésének elősegítése a kilencvenes években is komoly problémát jelentett, mivel – a kiterjedt kutatások tanúsága szerint – a hátrányos helyzetű népesség csaknem felét az újonnan letelepedők tették ki. A szolgáltatások fejlesztésének más útja is van, ugyanis a korábbi problémák megoldására hatékonyabbnak ígérkező szolgáltatási rezsimek kialakítására is rendelkezésre állnak források. Ilyenek voltak a hetvenes évek végétől:

- a bántalmazott asszonyok segítésére létrejött szolgálatok;
- a bűnelkövető fiatalok alternatív gondozása, mellyel a korrekciós nevelést igyekeztek helyettesíteni;
- a helyi gyermekjogi csoportok támogatása;
- a munkanélküli fiataloknak létrehozott programok;
- a „hálózat” projektek, melyekkel a komplex strukturális viszonyokat kívánták vizsgálni;
- a drogprevenációs szolgáltatások;
- az egyes szolgáltatások közötti koordinációt javító programok;
- a drogfüggő prostituáltak elérésére létrehozott utcai szociálismunka-szolgálatok;
- az alkohol- vagy drogfüggő anyák támogatására nyújtott tanácsadás;
- a cigányoknak nyújtott képzés és munkahelyteremtés;
- a szociális szolgálatok új felelőssége a gyermekekkel és fiatalokkal szemben elkövetett szexuális visszaélés kezelésében (Socialstyrelsen 1988, 38).

A Socialstyrelsen fenti dokumentumából még egy vonatkozást ki kell itt emelnem, nevezetesen a szociálpolitikai döntések szoros összefüggését a mindennapi szociálismunkás- gyakorlattal. A szociálpolitikai intézkedések a mindennapi gyakorlat problémáira keresnek választ, a mindennapi tapasztalatokat pedig a szociális munkások gyűjtik össze a döntéshozók számára. A szociális munkások így módon közvetítenek az állam és az állampolgárok között, miközben a demokratizmus és az önkormányzatiság letéteményesei a szociális szolgáltatások területén.

Elmélet, gyakorlat, képzés

Svédországban a szociális munkának 1903-tól vannak képzései. Az első ezek közt a csekély számú jótékonyági szervezetek egyike, a Szociális Munkások Központi Egyesülete hozta létre, mely a képzésen kívül jelentős befolyással volt a svéd szociálpolitika alakulására is. 1921-ben ugyanez az egyesület hozta létre a stockholmi városi önkormányzattal karöltve a Szociális, Politikai és Önkormányzati Képzés és Kutatás Intézetét, mely az első szociális munkásokat képző iskola volt Svédországban. A jóléti intézményrendszer fejlődésével párhuzamosan jöttek létre a további képzések, 1944-ben Göteborgban, 1947-ben Lundban, 1962-ben Umeában. A korai képzési programok tulajdonképpen az önkormányzati hivatalnokok munkájához kínáltak általános tudást.

Az 1980-as évek végéig a szociálismunkás-képzés feltételei meglehetősen stabilak voltak Svédországban. Az oktatási programok gyorsan gyarapodtak, összefüggésben a képzett szociális munkások iránti bővülő kereslettel, mely az önkormányzati szociális szolgálatok kiépülését kísérte. Az 1960-as évektől két fő változás érdemel említést. Az egyik, hogy 1964-ben az addig autonóm státuszt élvező iskolák állami kezelésbe kerültek, főiskolai státusszal; a második, hogy 1977-ben az egyetemekbe integrálták azokat. 1978-ban már több mint 1200 új szociálismunkás-hallgató kezdte meg a tanulmányait, ez a szám mára körülbelül a háromszorosára növekedett. Ma három szinten kínálnak Svédországban felsőfokú képzéseket szociális munkásoknak: főiskolai (BA), egyetemi (MA) és doktori (Ph.D.) szinten. Az egyetemeken ezen kívül

posztgraduális továbbképző kurzusokat is szerveznek. A képzési programok szerkezete hasonló más nyugat-európai képzésekhez (Öberg 1998).

A felsőoktatási képzéseken kívül vannak középfokú kurzusok is, melyeket a gimnáziumok felső évfolyamain vehetnek fel a tanulók. A főiskolai képzések inkább gyakorlatorientáltak és speciálisak, például vannak kis létszámú szociálpedagógus-képzések, melyek az alkohol- és drogbetegek rehabilitációjában dolgozókat képeznek, akik életkészségek elsajátításában segítik a klienseket; más főiskolai képzések az idős- és fogyatékosgondozás területére kínálnak házi gondozói képesítéseket. Az egyetemi szociálismunkás- („socioonom”) képzés elméletorientált, ez összefügg azzal, hogy a képzés a generikus modellt követi, igyekszik a hallgatókat a gyakorlat minden területén hasznosítható tudással felvértezni. Nagy jelentősége van a tantervekben az adminisztratív és tervezői munkához szükséges tudásnak. Az utóbbi időben mindazonáltal a két felsőoktatási szint képzései közeledtek egymáshoz, mert az adminisztratív és tervezési készségekre egyre nagyobb szükség van minden gyakorlati területen.

Míg az 1970-es években – a gyakorlatban éppúgy, mint az oktatásban – a szociális problémák megértését lehetővé tevő kritikai és általános tudásokat tekintették a szociálismunkás- kompetencia magjának, az 1980-as években ez az irányzat eltűnt mind a gyakorlatból, mind pedig az oktatásból, és helyét a problémák pszichológiai és individuális szemlélete foglalta el. Mint a következő részben látni fogjuk, az 1990-es években a trend ismét változott, összefüggésben a gyakorlat változó követelményeivel (Nygren 1998).

A *közvetlen gyakorlat módszertanának* szempontjából a svéd szociális munka nemigen különbözik más országok szociálismunkás-gyakorlatától. A szociális munkások információt adnak, végeznek tanácsadást, dolgoznak csoportokkal, megszervezik a szükséges szolgáltatásokat (case management). A szociális munka irodalma szinte kizárólag a különböző klienscsoportok – például a valamilyen krónikus betegségben szenvedők, a bántalmazott gyermekek, az etnikai kisebbségek, a drog- és alkoholfüggők – számára biztosított szolgáltatások fejlesztésével, az új kezelési lehetőségekkel foglalkozik (lásd: www.sos.se). Viszont – összefüggésben a fent már leírt szereppel, melyet a szakma az állam és az állampolgárok közötti

viszonyban betölt – a többi ország szociális munkásaihoz képest a svéd szakma képviselői nagyobb szerepet vállaltak a kutatásban és a szolgáltatásfejlesztésben. Ez a szerepük az utóbbi időkben még növekedett, a kutatást az 1990-es évek végén a szociális szolgáltatások fejlesztésének egyik kulcskérdéseként kezelik (Socialstyrelsen 1999).

A svéd jóléti politika változásai az 1990-es években és ennek következményei a szociális munkában

Az 1990-es években a svéd gazdaságot is elérte a nagyarányú *recesszió*. A svéd rendszer legfőbb problémája az elmúlt évtizedben a teljes foglalkoztatás fenntartása volt. A második világháború után egészen 1990-ig a munkanélküliségi ráta sohasem emelkedett 4% fölé, és legtöbbször 2% alatt maradt. Az addig sikeres aktív munkaerő-piaci politika az 1990-es évek elején kudarcot vallott, a *munkanélküliek száma gyorsan növekedett*. A mélypont 1992-ben következett be, amikor fél millió munkahellyel volt kevesebb, mint 1990-ben. A közsférában foglalkoztatottak számának növekedése elérte a felső határt, így a gazdaság átstrukturálódásából adódó munkanélküliség kezelésének korábbi útja már nem járható. A munkanélküli-ellátás hozzájárulási feltételeinek szigorítása és a növekvő megélhetési költségek miatt sokan szorultak segélyre (a kérelmezők száma az 1990-es években 200 000-rel nőtt). A népesség 28%-a részesült valamilyen jövedelempótló ellátásban, ebből 7,7%-ot tett ki a segélyben részesülők aránya. Többségük a legfiatalabb és legidősebb női népesség körébe tartozott, és ugyancsak nagy arányt képeztek azok a bevándorlók, akik csak rövid ideje éltek Svédországban. Az ő beilleszkedésük elősegítése is jelentős célja az ezredforduló svéd jóléti változásainak.

Mindezek miatt a szolgáltatási rendszer prioritásai az 1990-es években megváltoztak. Míg korábban a munkaképes korúak számára létrejött szociális szolgálatok csak marginális szerepet játszottak, az utóbbi években ezek a szolgáltatások központi jelentőségűvé váltak. Ezzel együtt jár, hogy prioritást élveznek a „munkaerőbe való beruházás” politikáját kifejező szolgáltatások, valamint a munkaerő-piaci esélyeket

javító, illetve az „élethosszig tanulás” elve alapján létrejött képző- és átképző programok fejlesztése (Socialstyrelsen 1999; Esping-Andersen 1994).

A rendszer Achilles-sarkát a magas adóterhek jelentik, amelyek a folyamatos gazdasági növekedés idején fenntarthatók, de a termelékenység és beruházások csökkenése súlyos költségvetési problémákat eredményez. Ennek következménye a *közszektor költségvetésének és foglalkoztatotti létszámának csökkentése* volt. Miközben a források szűkültek, a társadalom különböző csoportjainak támogatás és gondoskodás iránti szükségletei nagymértékben nőttek. A szociális ellátások (elsősorban a segélyek) iránti kereslet növekedésében két csoport, a munkanélküliek és a menekültek számának növekedése játszotta a főszerepet. A harmadik problémát a nagyon idősök számának szaporodása okozta.

Az 1990-es évek második felében – ugyanúgy, mint korábban Nyugat-Európa más országaiban – megjelent a „*jóléti pluralizmus*” a szociális ellátásban. A magán szolgáltató szervezetek elsősorban az ápolási és gondoskodási szektorban működnek. Az önkormányzati szolgálatok ezzel összefüggésben bekerültek a piaci versenybe, bár ez esetben csak kvázi-piacról beszélhetünk, hiszen a szolgáltatás tervezése, finanszírozása és ellenőrzése az önkormányzatok kezében maradt, és a szolgáltatók versenyeztetésének gyakorlata sem terjedt el (lásd Nygren 1998, 146), de növekedett az ellátási szerződések száma nem állami szolgáltatókkal. Ez minőségi problémákkal járt az idősgondozásban, ami közfigyelmet keltett. A kritikák egyrészt a gondozási tevékenység tartalmának újradefiniálásához, másrészt a *minősbiztosítási módszerek* kidolgozásához vezettek (lásd erről részletesen Cseri 2000, 219-234). További fejlemény, hogy a szociális szolgáltatások megszervezésének nem intézményi (helyi közösségekre alapozott) formáit részesítik előnyben, ami érinti a drog- és alkoholbetegek ellátását éppúgy, mint a gyermekek és fiatalok gondozását. A szociális szolgálatok – legalábbis az idősgondozás – ugyanakkor célzottabbá vált, a szűkülő forrásokat igyekeztek a szolgálatok azoknak juttatni, akik a leginkább rászorultak (Socialstyrelsen 1999). Ezek a változások csorbították a szociális szolgálatok preventív irányultságát. A preventív szolgálatok (például az iskolai szociális szolgálatok, a napközi gondozás, az ifjúsági rekreációs programok) ugyanis egyrészt

drágák, másrészt hatásuk nehezen mérhető, legtöbbször más területeken jelentkeznek és nem azonnal, ezért költséghatékonyságukat nehéz bizonyítani (Nygren 1998, 146).

Mindezekkel együtt a svéd jóléti állam nem adta fel eredeti céljait, a változások inkább marginális alkalmazkodást jelentettek, semmint a rendszer lényegét érintő átalakítást (Nyilas 1995; Cseri 2000). Az ezredfordulón ezért továbbra is megmaradt a szociális munkások kitüntetett szerepe. Az önkormányzatok ma is messzemenő autonómiával tervezik meg szociális szolgálataikat, ami a tervező szociális munkásoknak nagyfokú önállóságot biztosít szakmai normáik érvényesítéséhez. Az időskorúak számának növekedése miatt a szociális gondozás legnagyobb területét az idősellátás teszi ki, ugyanakkor a gazdasági helyzet romlása miatt megnövekedett az egyéni és a családgondozás jelentősége. A szociális szolgálatok ellenőrzik a magánszolgáltatók működését, mely szintén növekvő terület, ugyanis az 1990-es évek végén a személyes szociális szolgáltatásoknak átlagosan egynegyedét végezték magánszolgáltatók. Kiemelkedően magas ez az arány az otthont nyújtó ellátások területén.

A fent leírt feladatok szükségessé teszik *a szociális munkások szaktudásának gyarapítását* is. Ezért a szakképzettek számának növelése jelenleg a svéd szociális szolgálatok fejlesztésének egyik kulcskérdése. További célok: a felhasználók érdekérvényesítési esélyeinek javítása a szolgáltatókkal való konfliktus esetén; a minőségbiztosítás módszereinek kifejlesztése; a férfiak és az etnikai kisebbségekhez tartozók arányának növelése a szociális szolgálatok alkalmazottai között; az intézmények közötti együttműködés javítása; a gondozó családtagok támogatása – utóbbira külön forrásokat is biztosított a kormány (Socialstyrelsen 1999). Mindebből úgy tűnik, hogy a szociális munkások feladatai között – elsősorban a kiszervezési gyakorlat és a minőségbiztosítás terjedése miatt – megnövekedtek az inkább menedzseri tevékenységek a direkt szolgáltatás rovására. Fontos viszont, hogy a minőségbiztosítási törekvések nem eredményezik a professzionális autonómia csökkenését és hordozzák a deprofesszionalizáció veszélyét, mint az angolszász országokban. Már csak azért sem, mivel a svéd jóléti szolgálatok sajátos minőségbiztosítási módszereket fejlesztettek ki, melyek – szemben az angolszász országok hasonló kezdeményezéseivel – kevésbé hasonlítanak a piaci szervezetek

minőségbiztosítási rendszereire. A *jóléti szolgálatok minőségbiztosításának svéd modellje* – mely a beszédes, a „párbeszédben kikristályosodó minőség” nevet viseli – kevésbé ügyel a költséghatékonyságra, mint a szolgáltatást felhasználók szükségleteinek kielégítésére, elégedettségére és beleszólási jogának érvényesülésére (lásd Szabó – Olesen – Huber 2002).

Az ezredforduló svéd szociálismunkás-képzését meghatározó változások közül még két tényező érdemel említést: az egyik a gyermeki érdekek és jogok érvényesülésére tett hangsúly, ami szükségessé teszi, hogy a szociális munkások a korábbinál nagyobb figyelemmel kísérjék a gyermekek véleményét saját helyzetükről és a bántalmazott gyermekek megnyilvánulásait; a másik a közösségi munka jelentőségének növekedése, ami a társadalmi változás elősegítését („social engineering”) és a közösségi tervezést („social planning”) ismét a középpontba állította, szemben az 1980-as évek elsődlegesen pszichológiai és egyéni kezelési orientációjával (Nygren 1998).

A svéd szociális munka így módon sajátos irányt képvisel, melyben igen nagy a jelentősége a helyi közösségekhez kötött „társadalmi fejlesztésnek”. Emiatt a képzésben központi szerepet játszik és a tantervek rendező elve a szociális problémák összefüggéseinek megértése, valamint a kritikai gondolkodás. Lennart Nygren a svéd szociális szolgálatok és a szociális munkások oktatása közötti összefüggésről a következőket írja: „Sajátos paradoxonnal találkozunk: Miközben az új társadalmi problémák nyomása és a közkiadások csökkentése a szociális munkások tevékenységét szelektívebbé és komplexebbé tette, úgy tűnik, mintha a jóléti rendszer univerzalizálásának elhalványulása megkövetelné, hogy a szociális munkások képzésében központi jelentőségűvé váljon a generalista és kritikai tudás” (Nygren 1998, 150).

Összefoglalás

A svéd jóléti rendszerben a szociális munka magas presztízzsel, stabil, autonóm professzionális státusszal rendelkezik. Ezt a presztízst és autonómiát a beveridgei

univerzalitás elveit legteljesebben megőrző svéd jóléti állam értékracionális premisszáiból nyeri.

A jóléti rezsim hatása a szociális munka fejlődésére

A szociális szolgálatoknak az 1970-es évek előkészítő munkája nyomán történt átalakítása az állampolgárok szociális jogainak megerősödését hozták egy olyan jóléti rezsim keretei között, melynek legfőbb célja a társadalmi integrációnak az egyenlőtlenségek csökkentésével történő fejlesztése volt. Az egyenlőtlenségek csökkentésében a társadalmi szolidaritás valóra váltásában a szociális szolgálatoknak és ezek működtetőjeként a szociális munkának központi jelentőséget tulajdonítottak. A jóléti rendszert ért kritikák következménye a jóléti rendszer fejlesztése volt, ami a szociális munkások számára kitüntetett helyzetet teremtett. A svéd jóléti rendszerben a szociális munkások szerepe a közvetítés, a konszenzus építése és működtetése az állam és az állampolgárok között. Így módon tevékenységükkel az önkormányzatiság és a demokrácia letéteményesei a szociális szolgáltatások területén.

A professzionális státusz jellegzetességei

A svéd szociálismunkás-szakma professzionális státuszát annak ellenére sem tekinthetjük gyengének, hogy saját szakmai szervezetük (legalábbis tudomásom szerint) nincs. Emellett viszont – az önkormányzatok önállóságára alapozva – magas szinten képesek befolyásolni a saját működési területüket, sőt a svéd demokrácia sajátosságai miatt ennek a feladatnak a teljesítését el is várják tőlük. Emiatt a mindennapi gyakorlat vizsgálatának nagy szerepe van a szociális munkában. Ezt a minőségbiztosítási törekvések utóbbi időkben kifejlesztett sajátosan svéd modellje és a kutatásra tett hangsúly még tovább növelte.

A szociális munka értelmezése

A svéd szociális munka mindenekelőtt a fenntartó funkciót teljesíti, azonban teljesen más helyzetben, mint a német. A szociális munkások a svéd jóléti rezsim keretei között az állam és állampolgárok közötti együttműködés közvetítői, a felmerült konfliktusok megoldásának elősegítői, az állampolgári jogok megvalósítójaként fellépő állam és a közösségeket szolgáló önkormányzatok szakértő képviselői és

munkatársai lehettek. Ez a helyzet az 1990-es évek válságának következtében sem változott meg. Ennek oka elsősorban az, hogy a svéd társadalom nem adta fel a jóléti állam létrejöttében közrejátszó céljait, elsődlegesen a szolidaritás központi jelentőségének elvét a társadalmi integráció építésében, ami központi eleme a svéd jóléti kultúrának.